

HELSINGIN YLIOPISTO
HELSINGFORS UNIVERSITET
UNIVERSITY OF HELSINKI

Säästöjä ja kansainvälisten sopimusten noudattamatta jättämistä. Peruskoulua koskeva inklusiokeskustelu Helsingin Sanomien mielipidepalstalla vuosina 2009-2019

Helsingin yliopisto
Kasvatustieteellinen tiedekunta
Kasvatustieteiden maisteriohjelma
Erityispedagogiikan opintosuunta
Pro gradu -tutkielma (artikkelimuotoinen) 30op
Kasvatustiede
Kesäkuu 2020
Jarno Lehtonen

Ohjaaja: Pirjo Aunio

Tiedekunta - Fakultet - Faculty Kasvatustieteellinen		
Tekijä - Författare - Author Jarno Lehtonen		
Työn nimi - Arbetets titel Säästöjä ja kansainvälisten sopimusten noudattamatta jättämistä. Peruskoulua koskeva inklusiokeskustelu Helsingin Sanomien mielipidepalstalla vuosina 2009-2019.		
Title Savings and non-compliance with international agreements. Inclusion discussion of comprehensive school at the Helsingin Sanomat newspaper opinion column in 2009-2019.		
Oppiaine - Läroämne - Subject Erityispedagogiikka		
Työn laji/ Ohjaaja - Arbetets art/Handledare - Level/Instructor Pro gradu -tutkielma / Pirjo Aunio	Aika - Datum - Month and year Kesäkuu 2020	Sivumäärä - Sidoantal - Number of pages 20 + 21(artikkeli)
Tiivistelmä - Referat - Abstract Tässä artikkelimuotoisessa pro gradu -tutkielmassa selvitetään peruskoulua koskevan inklusion ympärillä käytävää keskustelua, analysoiden aiheesta julkaistuja mielipidekirjoituksia Helsingin Sanomissa vuosina 2009-2019. Tutkielma sai innoituksensa kansainvälisestä MAPS (Mixed classes And Pedagogical Solutions) -hankkeesta, jossa selvitetään yhteiskunnallisesta näkökulmasta koulujen mahdollisuuksia vastata inklusion haasteeseen. Tutkimuksen kivijalkana toimi vuonna 1994 allekirjoitettu Salamancan sopimus, jossa Suomi sitoutui edistämään koulutuksellista inklusiota. Mielipidekirjoitusten pohjalta oli tarkoitus selvittää, millaista kuvaa inklusiivisesta koulusta kirjoituksissa rakennettiin, miten eri kirjoittajaryhmien näkemykset erosivat toisistaan ja miten inklusioajatuksen ydin, ihmisoikeudet ja ihmisarvo näkyivät kirjoituksissa. Tutkimuksen kannalta olennainen ja ajankohtainen aihe oli myös vuonna 2011 voimaan astunut kolmiportaisen tuen malli, jolla peruskoulua lähdettiin viemään inklusiivisempaan suuntaan. Tutkimuksessa analysoitiin 94 mielipidekirjoitusta, joiden tuottaman informaation avulla oli mahdollista lisätä ymmärrystä, miten inklusio määrittyy julkisessa keskustelussa. Mielipidekirjoituksissa käsitys inklusiosta rakentui erityisopetuksen ja yleisopetuksen välisestä suhteesta. Koulusta luotiin kuvaa, jossa käytössä olevat resurssit sekä opettajien jaksaminen ja ammattitaidon riittävyys eivät kohtaa inklusion haasteen kanssa. Lopulta inklusioajatuksen ytimeen, ihmisoikeuksiin ja ihmisarvoon kiinnitettiin huomiota melko vähän. Haastavimpana esteenä inklusiivisen koulun toteuttamiselle nousi esiin lasten ja nuorten käyttäytymisen ongelmat. Tutkimusaineiston perusteella inklusiota ei pyrkimyksenä vastustettu, mutta vaikuttaa siltä, että sen toteuttamiseen ei riitä voimavaroja resurssipulan vuoksi. Tämä näyttäisi aiheuttavan vastareaktion, jossa monien ajatukset kääntyvätkin päinvastaiseen, eksklusiiviseen suuntaan. Etenkin oppituntien järjestyksenpitoon kaivataan uusia keinoja, jotta kaikkien oppiminen mahdollistuisi. Tutkimuksesta laadittu artikkeli ”Säästöjä ja kansainvälisten sopimusten noudattamatta jättämistä. Peruskoulua koskeva inklusiokeskustelu Helsingin Sanomien mielipidepalstalla vuosina 2009-2019” on tarkoitus julkaista NMI-Bulletin lehdessä syksyllä 2020.		
Avainsanat - Nyckelord Inklusio, Integraatio, Peruskoulu, Mielipidekirjoitus		
Keywords Inclusion, Integration, Comprehensive school, Opinion piece		
Säilytyspaikka - Förvaringsställe - Where deposited Helsingin yliopiston kirjasto – Helda / E-thesis (opinnäytteet)		
Muita tietoja - Övriga uppgifter - Additional information		

Tiedekunta - Fakultet - Faculty Educational Sciences		
Tekijä - Författare - Author Jarno Lehtonen		
Työn nimi - Arbetets titel Säästöjä ja kansainvälisten sopimusten noudattamatta jättämistä. Peruskoulua koskeva inklusiokeskustelu Helsingin Sanomien mielipidepalstalla vuosina 2009-2019.		
Title Savings and non-compliance with international agreements. Inclusion discussion of comprehensive school at the Helsingin Sanomat newspaper opinion column in 2009-2019.		
Oppiaine - Läroämne - Subject Special Education		
Työn laji/ Ohjaaja - Arbetets art/Handledare - Level/Instructor Master's Thesis / Pirjo Aunio	Aika - Datum - Month and year June 2020	Sivumäärä - Sidoantal - Number of pages 20 + 21 (article)
Tiivistelmä - Referat - Abstract This article-based master's thesis describes and examines the debate around the comprehensive school through the concept of inclusion. The material was obtained from the opinion pieces, published in the newspaper Helsingin Sanomat in 2009-2019. The dissertation was inspired by the international MAPS (Mixed classes And Pedagogical Solutions) project, which explores the opportunities of schools to meet the challenge of inclusion from a societal perspective. The cornerstone of the dissertation was the Salamanca Statement signed in 1994, in which Finland made a commitment to improve the educational inclusion. The aim was to find out, how inclusive school is constructed in opinion pieces, how the views of different groups of writers differed from each other, and how the core of the idea of inclusion – human rights and dignity – were reflected in the writings. An essential - and also timely - topic of discussion for the dissertation was the three-tier support model that came into force in 2011, which took the comprehensive school into more inclusive direction. In total, 94 opinion pieces was analysed in this study, to increase understanding of how inclusion is defined in public discussion. Based on the opinion pieces, the inclusion was strongly linked to the relationship between the special and general education. The school was described as a place where the resources available, as well as the resilience and adequacy of teachers, do not meet the challenge of inclusion. In the end, relatively little attention was paid to the core of the idea of inclusion, human rights and dignity. The most challenging barrier for implementing the inclusive school was the behavioral problems. Based on the research data, inclusion was not opposed as an endeavour, but it seems that there are no possibilities to implement it due the lack of resources. This seems to cause a backlash, that turns many thoughts to the opposite, an exclusive direction. To secure everyone's learning, new ways of discipline are needed. Research article "Savings and non-compliance with international agreements. Inclusion discussion of comprehensive school at the Helsingin Sanomat newspaper opinion column in 2009-2019" is to be published in the NMI-Bulletin magazine in autumn 2020.		
Avainsanat - Nyckelord Inklusio, Integraatio, Peruskoulu, Mielipidekirjoitus		
Keywords Inclusion, Integration, Comprehensive school, Opinion piece		
Säilytyspaikka - Förvaringsställe - Where deposited Helsinki University Library – Helda / E-thesis (theses)		
Muita tietoja - Övriga uppgifter - Additional information		

Sisällys

1	JOHDANTO.....	1
2	INKLUSIIVISEN KOULUN TAUSTAA.....	3
	2.1. INKLUUSIO JA INTEGRAATIO	3
	2.2. KOLMIPORTAINEN TUKI	4
3	TUTKIMUSTEHTÄVÄ JA TUTKIMUSKYSYMYKSET.....	6
4	TUTKIMUKSEN TOTEUTTAMINEN.....	6
5	TULOKSET JA ARTIKKELIN ESITTELY	9
6	ARVIOINTI JA POHDINTA.....	11
	LÄHTEET.....	13
	LIITTEET.....	16

1 Johdanto

Peruskoulun kontekstissa, kuten yhteiskunnassa laajemminkin, herää aika ajoin keskustelua tasa-arvosta ja ihmisarvoon liittyvistä kysymyksistä. Tällöin aina lopulta tullaan kysyneeksi – tai olisi syytä tulla – miksi joku toinen on lähtökohtaisesti erilaisessa asemassa kuin toinen ja kuka näiden välille sen rajan määrittää. Onko se raja aina samassa kohdassa vai voiko se vaihtaa paikkaansa ajan kuluessa? Yksi tällainen selkeä rajanveto yhteiskunnassa on vammaisten ja vammattomien välillä. Lapsesta saakka nämä kaksi ryhmää ovat monesti lähteneet kulkemaan koulutaipaletta erillään – joskus jopa eri kunnassa, mutta vähintäänkin eri koulussa tai eri luokassa. Peruskoulun kontekstissa kysymys on ennen kaikkea siitä, kuka on liian vammaisen tai erilainen opiskellakseen ikätovereidensa kanssa samassa tilassa. Tämän rajanvedon kanssa yhteiskunnat ja siinä mukana koululaitokset ovat kipuilleet aina (Jahnukainen, Pösö, Kivirauma & Heinonen, 2012).

Kun Suomi vuonna 1994 allekirjoitti Salamancan sopimuksen, se sitoutui edistämään koulutuksellista inklusiota – toisin sanoen ryhtymään toimiin sen eteen, että kaikilla lapsilla olisi mahdollisuus opiskella omassa lähikoulussaan ikätovereidensa kanssa. Tarkoituksena oli siirtyä yksilökeskeisestä tarkastelusta yhteisön tarkasteluun ja sitä myötä koko koululaitoksen toimintakulttuurin muuttamiseen (Hakala & Leivo, 2015). Toinen merkittävä inklusiota edistävä sopimus, jonka Suomi on allekirjoittanut, on YK:n yleissopimus vammaisten henkilöiden oikeuksista vuodelta 2006 (27/2016), jonka artiklassa 24 todetaan muun muassa, että vammaisten mahdollisuus opiskella yhdenvertaisesti omassa lähiyhteisössään varmistetaan. Edellä mainituilla kansainvälisillä sopimuksilla on pyritty parantamaan vähemmistöjen asemaa ja sitä myöten muuttamaan yhteiskuntia tasa-arvoisemmiksi. Lasten ja nuorten oikeutta käydä lähikouluun tasavertaisesti fyysiseen tai psyykkiseen vammaan tai poikkeavuuteen katsomatta on korostettu kansainvälisten järjestöjen, kuten YK, UNESCO ja UNICEF julkilausumissa järkevänä koulutus- ja sosiaalipolitiikkana (Väyrynen, 2001). Inklusiivisessa koulussa on kyse ihmisoikeuksista ja ihmisarvosta, siitä miten yhteiskunta ottaa vähemmistöt huomioon ja pyrkii parantamaan yksilöiden mahdollisuuksia (Teittinen, 2003). Väyrynen (2001) esittääkin, että vaikeasti suomen kieleen taipuva sana ”inklusiio” voisi koulutuspolitiikassa tarkoittaa ”mukaan ottamista”.

Inklusiokeskustelussa näyttää hyvin usein vallitsevan jonkinlainen valinnaisuuden ilmiö, joka saa keskustelun näyttämään mustavalkoiselta (Majoinen, 2019). Ikään kuin me – kansainvälisiin sopimuksiin sitoutumisesta huolimatta – edelleen yhteiskuntana pohtisimme ottaako inklusiivisuus osaksi koulutuspolitiikkaamme vaiko ei (esim. Saloviita, 2006). Hakalan ja Leivon (2015) näkemys on, että inklusiiviseen kouluun siirtyminen on Suomessa ollut hidasta johtuen hyvin väljästä ja varovaisesta koulutuspolitiikasta, joka on antanut kouluille ja siellä työskenteleville ammattilaisille mahdollisuuden jättää inklusiokysymys huomioimatta. Suomen koulukulttuurissa on myös ollut vallalla voimakas luokka- ja opettajakeskeisyys ja opetusjärjestelyt on nähty varsin joustamattomina vastaanottamaan muutoksia (Naukkarinen & Ladonlahti, 2001).

Aiempi inklusiivista koulua koskeva tutkimus on keskittynyt suurelta osin koulutuspolitiikkaan ja koulun henkilökunnan näkemyksiin. Tässä laadullisessa tutkimuksessa aihetta tarkastellaan julkisen mielipidekeskustelun kautta, jota ei ole aiemmin analysoitu. Julkisen keskustelun kautta aihetta on mahdollisuus ymmärtää yhteiskunnallisesti laajemmin. Aineisto koostuu Helsingin Sanomien mielipidepalstalla vuosina 2009-2019 julkaistuista kirjoituksista, jotka käsittelevät inklusiota peruskoulun kontekstissa.

Tutkielman liitteenä oleva artikkeli on suunniteltu julkaistavaksi Niilo Mäki Instituutin NMI-Bulletin -lehdessä, joka on oppimisen ja oppimisvaikeuksien erityislehti. Artikkelin on laadittu noudattamaan kyseisen lehden julkaisuohjeita, niin tiivistelmän ja kokonaisuuden suhteen, kuin viittauskäytänteidenkin osalta. Artikkelin saattamisessa lopulliseen julkaisuasuunsa on luvannut avustaa tutkijatohtori Hannele Pitkänen Helsingin yliopistosta, joka tulee artikkeliin myös toiseksi kirjoittajaksi.

2 Inklusiivisen koulun taustaa

2.1. Inklusio ja integraatio

Inklusion käsite juontaa juurensa vuonna 1994 allekirjoitettuun Salamancan sopimukseen, jossa 92 maan hallitukset – Suomi yhtenä niistä – sitoutuivat edistämään koululaitosta niin, että myös erityisen tuen tarpeessa olevat oppilaat voivat opiskella erityisluokkien sijaan yleisopetuksen luokissa (UNESCO, 1994). Käsitteenä inklusio on monimutkainen ja usein se ymmärretään arkipuheessa rinnasteisena integraation käsitteelle, joka taas koulukontekstissa kuvaa erityistä tukea saavan oppilaan sijoittamista yleisopetukseen (Moberg, 2001). Integraation käsite on huomattavasti inklusiota vanhempi ja esiintynyt suomalaisissakin koulutusta koskevissa raporteissa jo 1970-luvun alkupuolelta lähtien (OECD, 1995). Integraation peruslähtökohta on, että joku tai jokin on ulkopuolella eli segregoitu. Toisin sanoen, kun koulumaailmassa harjoitetaan integraatiota tarkoittaa se sitä, että joitakin on aiemmin syrjitty. Kyse on siis lopulta siitä, minkälaista erilaisuutta minäkin aikakautena hyväksytään (Emanuelsson, 2001).

Inklusion voi nähdä integraatiota laajempänä, enemmän filosofisena koko yhteiskuntaa koskevana tasa-arvon ideologiana. Murto (2001) kuvaa inklusiota uusimmaksi ideologiaksi, jolla kaikille yhteistä tasa-arvoista koulua pyritään rakentamaan. Yksi tapa erottaa integraation ja inklusion käsitteitä on ajatella, että integraatiota – eli erityisen tuen oppilaan siirtämistä yleisopetukseen – on tapahtunut ja tapahtuu jatkuvasti, mutta inklusiivinen koulu on käynnissä oleva pitkä prosessi, jota integraatio osaltaan edesauttaa (Hakala & Leivo, 2015). Teittisen (2005a) mukaan inklusiota voidaan pitää puhtaasti poliittisena käsitteenä ja dikotomisena parina eksklusiolle. Näin ollen, kun yhteiskunta haluaa toimillaan vähentää epätasa-arvoa ja syrjintää, on kyse jo inklusiivisesta pyrkimyksestä (Teittinen, 2005a). Walton (2015) näkee, että tie inklusiiviseen kouluun alkaa juuri eksklusiivisten toimintamallien tunnistamisella ja niiden vastustamisella. Hän vertaa eksklusiota orjuuteen, kuinka silloinkaan valtaa pitävät eivät voineet kuvitella maailmaa, jossa orjuutta ei olisi (Walton, 2015).

Perusopetuksen arjessa inklusiivinen koulu tarkoittaisi puhtaimmillaan sitä, että kaikki saman alueen lapset opiskelisivat samassa lähikoulussa yleisopetuksessa, ja kunkin lapsen tarvitsema tuki tuotaisiin koululuokkaan (Hakala & Leivo, 2015). Koska meillä ei

Suomessa juurikaan ole inklusiivisia kouluja eikä varsinaista voimakasta poliittista pyrkimystä niitä kohti (Hakala & Leivo, 2015), on selvää, että inklusio ei käsitteenä ja yhteiskunnallisena tavoitteena valtavirtaistu, vaan inklusiokeskustelua hallitsevat erityisopetuksen ja integraation käsitteet. Erityisopetuksesta ja erityisopetuksesta integroiduista oppilaista puhutaankin varmasti niin kauan, kuin erityisluokkia on olemassa. Tilastokeskuksen (2011, 2018) julkaisemien tehostetun ja erityisen tuen oppilaita koskevien tilastojen mukaan erityistä tukea saaneiden oppilaiden opetuksen toteutumispaiikassa ei ole juurikaan tapahtunut muutosta vuosien 2011-2018 välisenä aikana. Niiden erityisen tuen oppilaiden osuus, jotka suorittavat yli puolet koulustaan muualla kuin yleisopetuksen ryhmissä on pysynyt noin 60 prosentissa (Tilastokeskus, 2011, 2018). Tämä siitä huolimatta, että vuonna 2011 Suomessa otettiin käyttöön uusi kolmiportaisen tuen malli, jolla perusopetusta lähdettiin viemään inklusiivisempaan suuntaan (Hakala & Leivo, 2015).

2.2. Kolmiportainen tuki

Kolmiportaisessa tuessa tuen kolme eri tasoa, yleinen, tehostettu ja erityinen tuki luotiin osaltaan mahdollistamaan oppilaiden joustava liikkuminen yleisopetuksen ja erityisopetuksen välillä niin, että tuen määrä vastaisi aina kulloisenkin oppilaan tarpeita (Honkasilta, Ahtiainen, Hienonen & Jahnukainen, 2019). Vanha malli, jossa erityisopetuspäätöksen saanut oppilas siirtyi käymään kouluaan pääsääntöisesti erityisluokassa, vaihtui malliin, jossa oppilas pyritään pitämään yleisopetuksen ryhmässä ja räätälöimään hänelle tarvittava tuki sinne mahdollistamalla tukiopeutus tai muunlainen ohjaus sekä tarvittaessa osa-aikainen erityisopetus (Honkasilta ym., 2019).

Perusopetuksen opetussuunnitelman (Opetushallitus, 2014) mukaan uudessa mallissa yleisen ja tehostetun tuen oppilasta tuetaan yleisopetuksen ryhmässä ja oppilaan siirtäminen kokoaikaiseen erityisopetukseen on mahdollista lain mukaan vasta erityisen tuen päätöksen antamisen jälkeen. Päätöksen pohjaksi laaditaan oppilasta opettavien opettajien sekä moniammatillisen oppilashuoltoryhmän lausuntojen perusteella pedagoginen selvitys, jossa kuullaan myös oppilasta, hänen huoltajaansa sekä mahdollisia muita oppilaan kanssa työskennelleitä ammattilaisia (Opetushallitus, 2014). Myös jo tehostettuun tukeen siirtyminen vaatii oppilasta opettavia opettajia laatimaan pedagogisen arvion, jossa huomioidaan oppilaan ja hänen huoltajiensa näkökulmat (Opetushallitus, 2014). Pedagogisen arvion lisäksi tehostetun tuen oppilaalle laaditaan oppimissuunnitelma, joten kokonaisu-

dessaan tehostetun tuen piiriin siirtäminen on toimenpiteiltään verrattavissa aiemmin käytettyyn erityisopetuspäätökseen, jossa oppilaalle laadittiin henkilökohtaisen opetuksen järjestämistä koskeva suunnitelma (Opetushallitus, 2004, 2014). Tehostetun tuen voi siis katsoa tulleen lisäportaaksi yleisopetuksen ja kokoaikaisen erityisopetuksen väliin. Uudistusta perusteltiin ”tarkoituksena vahvistaa lähikouluperiaatetta” niin, että tarvittava tuki järjestetään oppilaalle sinne, missä hän ilman tuen tarvettakin kävisi kouluun (HE 109/2009, s. 20). Erityisopetusta koskevien uudistusten tavoitteena on ollut kokoaikaisten erityisoppilaiden määrän vähentäminen ja siten siirtyminen inklusiivisemmän koulun suuntaan, mutta kuten tilastotkin osoittavat (Tilastokeskus, 2011, 2018; ks. myös Hakala & Leivo, 2015), tässä ei ole näytetty onnistuneen.

3 Tutkimustehtävä ja tutkimuskysymykset

Tutkimuksessa selvitetään, miten inklusiivista koulua rakennetaan mielipidekeskusteluissa. Tavoitteena on lisätä tietoa siitä, miten inklusio määrittyy yhteiskunnallisessa keskustelussa ja miten sen määrittämiseen osallistutaan. Tutkimuskysymykset olivat seuraavat:

1. Millainen kuva inklusiivisesta koulusta rakentuu mielipidekirjoituksissa?
  - Mikä puhututtaa inklusiosta kirjoitettaessa?
  - Miten kirjoittajan positio näkyy teksteissä?
2. Miten tasa-arvo, ihmisoikeudet ja ihmisarvo määrittyvät keskustelussa?

Tutkimuskysymyksiin lähdettiin etsimään vastausta analysoiden Helsingin Sanomien mielipidepalstalla vuosina 2009-2019 julkaistuja inklusiota käsitteleviä kirjoituksia käyttäen sisällönanalyysejä.

4 Tutkimuksen toteuttaminen

Analyysin aineisto koostuu Helsingin Sanomien mielipidepalstalla julkaistuista kirjoituksista vuosina 2009-2019. Tämän tutkimuksen kannalta Helsingin Sanomat oli optimaalisin alusta selvittää inklusiosta käytävää yhteiskunnallista keskustelua, sillä oletettavasti kansallista koulutuspolitiikkaa koskevat mielipiteet pyritään pääsääntöisesti julkaisemaan valtakunnan suurimmassa päivälehdessä. Helsingin Sanomien aineistoon pääsy on myös mutkatonta Päivälehden arkiston kautta. Aineiston aloitusvuodeksi valikoitui vuosi 2009, koska tuolloin inklusiokeskustelua ryhtyi vauhdittamaan lakivalmistelussa oleva kolmiportaisen tuen malli.

Vuosina 2009–2019 HS ilmestyi 3882 kertaa ja koska jokaisessa lehdessä on mielipideosasto, oli mielipidesivuja saman verran ja itse mielipiteitä kymmeniätuhansia. Aineistonhaku suoritettiin hakukoneavusteisesti Boolean logiikkaa soveltaen seuraavin hakusanojin: inku*, integr* AND koulu, erityisop*, vammai* AND koulu. Käyttämällä useita hakusanoja ja niiden yhdistelmiä pyrittiin varmistamaan, että mukaan saadaan nekin kirjoitukset, joissa puhutaan inklusiosta kyseistä sanaa kuitenkaan mainitsematta. Toisaalta

hakusanoja yhdistelemällä pyrittiin myös rajaamaan aineistoa, sillä esimerkiksi vilkkaan maahanmuuttokeskustelun yhteydessä sanaa ”integraatio” käytetään erittäin paljon. Yhteensä hakusanoilla löytyi 370 osumaa. Joukossa oli tuplia (38) sekä paljon (238) kirjoituksia, jotka eivät käsitelleet inklusiota joko lainkaan tai ainakaan peruskoulun kontekstissa. Lopulliseen analyysiin valittiin 94 mielipidekirjoitusta.

Mielipidekirjoitukset ovat tyydilajiltaan tyypillisesti lyhyitä, linkittyvät johonkin ajankoh-
taiseen aiheeseen tai keskusteluun ja edustavat siten luonteeltaan intertekstuaalista dis-
kurssia (Nieminen, 2005, s. 299–300). Merkittävänä yhteiskunnallisen keskustelun rak-
entajana ja alustana Helsingin Sanomat on kestänyt hyvin verkkopohjaisten alustojen
kilpailussa ja sen rooli journalistiikan ja viestinnän tutkimuksissa korostuu edelleen
(esim. Kahma & Kosunen, 2016; Lounasmeri, 2010; Luhtakallio & Ylä-Anttila, 2011).
Helsingin Sanomien linja mielipidekirjoituksissa on, että tekstit julkaistaan nimimerkillä
vain poikkeustapauksissa. Henkilökohtainen aihe, kuten esimerkiksi oman lapsen kou-
lunkäynti tai oman työpaikan toimintatapojen kritisointi, on mahdollistanut tämän aineis-
ton tapauksissa nimimerkin suojassa kirjoittamisen. Tästä käytännöstä huolimatta jokai-
nen tämän tutkimuksen aineistokirjoitus oli luokiteltavissa, nimimerkin kertoessa kirjoit-
tajan statuksen, kuten ”huolestunut äiti” tai ”epätoivoinen luokanopettaja”.

Aineistoa luokiteltiin sisällönanalyysin avulla, joka on yksi diskurssianalyysin väline
(Pynnönen, 2013). Sisällönanalyysillä aineistoa pyritään tiivistämään ja selkeyttämään
menettämättä kuitenkaan sen informaatioarvoa (Pynnönen, 2013). Pynnösen (2013) mu-
kaan aineiston luokittelu auttaa ymmärtämään ja tulkitsemaan sen sisältämää ydindis-
kurssia ja tämän roolia sosiaalisen todellisuuden luomisessa. Tässä tutkimuksessa sisäl-
lönanalyysiä käytettiin kirjoittajien statuksien sekä aineistosta nousseiden aihekategori-
oiden luokitteluun. Analyysin apuna käytettiin laadullisen aineiston käsittelyyn soveltu-
vaa ATLAS.ti ohjelmaa. Analyysissa aineistosta erottui kolme ryhmää, joiden kannanotot
olivat hyvin samansuuntaisia. Ensimmäinen ryhmä, opettajat ja vanhemmat puhuivat eni-
ten resursseista ja jaksamisesta, sillä erotuksella, että opettajien keskiössä olivat opettajat
ja opetus ja vanhempien taas oppilas ja oppiminen. Toinen ryhmä, tutkijat ja asiantuntijat
toivat keskusteluun ihmisoikeudet ja sopimukset. Kolmas ryhmä, poliitikot ja virkamie-
het olivat keskustelussa selkeästi muita enemmän nykykoulua puolustavammalla kan-
nalla.

Laadullisen aineiston analyysissä päädytään usein pohtimaan, miten todellisuutta rakennetaan kielen avulla (Pynnönen, 2013). Kieli on paitsi väline luoda sosiaalista todellisuutta, niin myös altis muuttumaan ja ottamaan vaikutteita vastavuoroisesti sosiaaliselta todellisuudelta (Lämsä, 2004). Kielenkäyttäjä – tässä tutkimuksessa mielipidekirjoituksen kirjoittaja – on sosiaalinen toimija, jonka käyttämällä sanoilla ja ilmauksilla on erilaisia merkityksiä riippuen esimerkiksi toimijan statuksesta tai tarkoitusperästä (Pynnönen, 2013).

Tämän tutkimuksen kannalta oli olennaista kiinnittää huomiota diskurssintutkimuksen keskeisiin käsitteisiin, kontekstiin ja genreen. Mielipidekirjoitus on itsessään oma genre, joka vaikkakin kehittyy jatkuvasti, määrittää ja rajoittaa kielellistä ilmaisua (Pietikäinen & Mäntynen, 2020). Kontekstista Phillips ja Hardy (2002) puolestaan toteavat, että siinä missä tutkijan mielenkiinto kiinnittyy teksteihin, on yhtä olennaista konteksti, jossa ne tuotetaan ja kulutetaan. Toisin sanoen sillä, että tutkitaan inklusiota Helsingin Sanomien mielipidesivujen eikä esimerkiksi jonkin maakuntalehden pääkirjoitusten kautta, on väistämättä vaikutusta siihen, millainen kuva inklusiivisesta koulusta rakentuu.

Sisällönanalyysissä tulosten raportointi nojaa mahdollisimman autenttisesti tutkittavaan aineistoon (Seitamaa-Hakkarainen, 2014) tai kuten Salo (2015) toteaa, sisällönanalyysin tekijä on aina tekstin varassa, sillä tutkittavan korvien väliin hänellä ei ole pääsyä.

5 Tulokset ja artikkelin esittely

Esittelen tässä tulososiossa lyhyesti tutkimuksen tulokset ja liitteenä olevan artikkelikäsitkirjoituksen. Tutkimuksen tavoitteena oli selvittää, miten inklusiivinen koulu rakentuu mielipidekeskusteluissa, miten eri yhteiskunnalliset toimijat eroavat näkemyksissään ja kuinka inklusioideologian ydin – ihmisoikeudet ja tasa-arvo – määrittävät kirjoituksissa.

Mielipidekirjoitusten pohjalta nykypäivän peruskoulusta piirtyy lukijalle varsin lohduton kuva. Aikaa ja resursseja ei tunnu riittävän itse koulun päätehtävään eli opettamiseen ja sitä myötä oppiminenkin on kriisissä. Pyrkimykset kohti inklusiivista koulua nähdään pääsääntöisesti koulun perusarkea kuormittavina tekijöinä. Opettajien jaksaminen ja ammattitaidon riittävyys ovat koetuksella. Inklusiokeskustelu liikkuu paljon yleisopetuksen ja erityisopetuksen välisessä rajanvedossa ja siinä pitäisikö pienryhmiä olla vai ei. Toisin sanoen, kuten Saloviita (2006) ja Majoinenkin (2019) ovat tuoneet esiin, jonkinlainen valinnaisuuden ilmapiiri vallitsee inklusiokeskustelussa. Keskustelu ei siis näytä lähtevän yksilön oikeuksista käydä koulua tasavertaisesti toisten kanssa, vaan pitää kiinni mahdollisuudesta siirtää toisia syrjään, ollen näin myös eksklusiivista. Myös Honkasillan ja kumppaneiden (2019) tutkimuksessa opettajat näkivät pienryhmät edelleen välttämättöminä. Tämän tutkimuksen aineiston perusteella eksklusiivista ajattelua keskusteluun tuotti ennen kaikkea resurssien puute.

Resurssit puhututtivat mielipideteksteissä ylivoimaisesti eniten ja vaikuttaakin siltä, että inklusiivisen koulun ja kolmiportaisen tuen rakentamisen yhteydessä oppilaalle ja kouluille ei ole suunnattu riittävää tukea, vaikka näin on alun perin suunniteltu (Hakala & Leivo, 2015; Honkasilta ym., 2019). Opettajien ja vanhempien näkemykset inklusiosta olivat hyvin yhteneväiset ja molempien ryhmien pääviesti oli, että nykyisellä mallilla ei voida jatkaa ennen kuin resurssit – etenkin henkilöstöresurssit – on saatu kuntoon. Tutkijat ja asiantuntijat muodostivat toisen yhteneväisen ryhmän ja he peräänkuuluttivat kansainvälisten sopimusten noudattamista resursseja – etenkin opettajien ammattitaitoa – lisäämällä. Kolmas ryhmä, virkamiehet ja poliitikot rakensivat inklusiivisesta koulusta toisenlaista kuvaa. Heidän kirjoituksissaan ei pääsääntöisesti tuotu koulua koskevia ongelmia esiin, vaan kerrottiin, kuinka siitä tehdään entistäkin parempi.

Aiempien tutkimusten mukaisesti (mm. Lähde, 2014; Laaksonen, 2015; Niemelä, 2018) opettajien erityispedagogisen osaamisen riittävyys nousi tämänkin tutkimuksen aineistosta esiin. Etenkin yleisopetukseen siirretyt oppilaat, joilla esiintyy käyttäytymisen ongelmia, tuottavat haasteita ja vaikuttavat negatiivisesti opettajien näkemyksiin inklusiivisen koulun rakentamisesta.

Ihmisoikeusnäkökulmaa tuotiin eniten esiin tutkijoiden ja asiantuntijoiden kirjoituksissa, joissa etenkin vammaisten oikeuksiin käydä omaa lähikoulua vedottiin kansainvälisiin sopimuksiin nojaten. Vanhempien ja opettajien mielipiteissä yksilön oikeudet nousivat esiin eräänlaisena kaikille parhaana ratkaisuna, jossa joidenkin on parempi opiskella toisista erillään. Kaiken kaikkiaan inklusion ydinajatus, kaikille yhteinen tasa-arvoinen koulu ei saanut kovin paljon huomiota mielipidekirjoituksissa.

Tarkemmat tutkimustulokset ovat luettavissa tämän koontiosan liitteenä olevasta artikkelista. Artikkelin tarkoitus on lähettää arvioitavaksi Niilo Mäki Instituutin NMI-Bulletin -lehteen, joka on oppimisen ja oppimisvaikeuksien erityislehti. Artikkelin noudattaa kyseisen lehden kirjoittajaohjeita, joista olennaisimpia ovat tiivistelmän pituus 200 sanaa ja koko käsikirjoituksen pituus 20 liuskaa. Lähdeviittauksissa lehti noudattaa APA:n 6. painoksen ohjeita.

6 Arviointi ja pohdinta

Tässä tutkimuksessa selvitettiin inklusiivisen koulun rakentumista julkisessa keskustelussa. Aineistona toimi aiheesta julkaistut Helsingin Sanomien mielipidepalstan kirjoitukset vuosilta 2009-2019. Vastaavanlaista tutkimusta, jossa ääneen pääsevät kaikki aiheesta kirjoittaneet ei ole aiemmin tehty. Edellisessä kappaleessa esitetyt tulokset ovat kuitenkin varsin hyvin linjassa aiemman tutkimuskirjallisuuden kanssa siinä, että inklusiivinen koulu ei edelleenkään ole vahvana pyrkimyksenä koulutuspolitiikassamme eikä sitä myöten koulujen arjessa (esim. Teittinen, 2005b; Hakala & Leivo, 2015).

Opettajien ja oppilaiden vanhempien kirjoituksissa esiin nousivat inklusion arjessa tuottamat ongelmat, joita kannanotoilla pyritään ratkaisemaan. Ensisijainen toive on saada lisää resursseja, etenkin henkilökuntaa ja toissijaisena toiveena tulee vaikeiden oppilaiden siirto erityisopetukseen. Inklusiota ei ideologiana vastusteta, mutta todellisuus rakentuu varsinkin opettajien kirjoituksissa usein mahdottomaksi inklusion ja ammatin toteuttamisen kannalta. Tutkijat ja asiantuntijat rakentavat inklusiivista koulua enemmän ideologian pohjalta niin, että lähtökohtana tulisi olla kansainvälisten sopimusten noudattaminen, joiden toimeenpanoon yhteiskunnan tulisi varata riittävät resurssit. Tutkijoiden ja asiantuntijoiden lisäksi keskusteluun tuovat – Teittisenkin (2005a) mainitseman poliittisen näkökulman – virkamiehet ja poliitikot, joiden mielipidekirjoituksissa koulusta muodostuu kuva, jossa kaikki voitava on tehty ja tullaan tekemään.

Inklusion keskeinen ajatus ihmisarvosta ja tasa-arvosta ei näytä olevan keskeinen julkisessa keskustelussa. Kaiken kaikkiaan inklusiivinen koulu rakentuu mielipidekirjoituksissa valinnaisuuden kautta niin, että on edelleen oltava paikka, jonne – tämän aineiston perusteella etenkin ongelmallisesti käyttäytyviä – oppilaita tulee voida tarpeen tullen sijoittaa. Kenties vahvistamalla inklusioideologiaa yleisesti, päästäisiin lähemmäs tilannetta, jossa vaatimus lisäresursseista kohdentuisi suoraan sinne, minne sen pitäisikin – kaikille yhteiseen luokkahuoneeseen.

Tutkimuksen tuloksia on syytä tarkastella kriittisesti siitä näkökulmasta, että mielipideosasto on genrenä alusta, jossa useimmiten ilmaistaan huolta tai tyytymättömyyttä ja harvemmin taas tuodaan esille asioita, jotka ovat hyvin. Toisin sanoen tämä tutkimus kertoo vain sen, millainen todellisuus peruskoulusta piiryy mielipidekirjoitusten kautta eikä se

ole sinällään suoraan peilattavissa todellisuuteen. Kirjoittajan taustasta riippuen mielipiteisiin liittyy myös poliittisia pyrkimyksiä ja omien eturyhmien asioiden ajamista.

Oivo (2017) viittaa Greyn ja Brownin teesiin, jonka mukaan mielipidekirjoituksia tulisi pitää ”usvaisina heijastuksina” yleisestä mielipiteestä. Tämä siksi, että kirjoitukset ovat usein hyvin lyhyitä ja kärjistäviä sekä yleisesti sävyltään enemmän negatiivisia ja epäkohtia esiin nostavia. Mielipidekirjoitukset käyvät myös aina läpi toimituksen seulan, emmekä voi siis tarkalleen tietää, tuleeko kaikkien ääni tasapuolisesti esiin (Oivo, 2017).

Tutkimuksen aineisto rajattiin ainoastaan Helsingin Sanomiin, sillä tutkimuksen kannalta oli mielekkäämpää seurata keskustelua mahdollisimman pitkältä aikaväliltä kuin käyttää useampaa julkaisua ja rajata aikajännettä. Sanomalehtien levikkejä ja lukijamääriä seuraavan MediaAuditFinlandin (2020) tiedoista käy ilmi, että HS on levikiltään ja lukijamäärältään ylivoimaisesti Suomen suurin tilattava sanomalehti. Vuonna 2019 lehden kokonaislevikki oli 339 437 ja se tavoitti viikoittain kaksi miljoonaa lukijaa. Helsingin Sanomia voi siis lukijakuntansa koon perusteella pitää valtakunnallisena mediana. On myös aiheellista esittää oletamus, että halutessaan vaikuttaa yhteiskunnallisiin kysymyksiin – jollainen inklusio eittämättä on – mielipidekirjoittaja pyrkii saamaan tekstinsä julki enemmän Helsingin Sanomissa kuin mahdollisessa paikallislehdessään. On syytä huomioida, että Helsingin Sanomia ei voi pitää puolueettomana, lukijoidensa kirjoituksia julkaisevana kanavana, vaan se on itsessään vallankäyttäjä, joka noudattaa omaa linjaansa kaikessa julkaisutoiminnassaan (Kinnari, 2013).

Aineiston analysoinnissa käytettiin sisällönanalyysia, joka toimi tämän kokoisen aineiston tiivistämisessä ja luokittelussa hyvin. Silti on syytä muistaa, että useinkaan laadullisessa tutkimuksessa tutkijan rooli tulkitsejana ei ole täysin sivuutettavissa (Lämsä, 2004; Salo, 2015). Toinen saman aineiston parissa toimiva tutkija olisi saattanut edetä erilaisia polkuja, valita toisenlaiset tutkimusongelmat ja korostaa toisia näkökulmia toisia enemmän. Ulla-Maija Salo (2015) kuvaa laadullisen analyysin tekemistä lohdullisesti jatkuvaksi oppimisprosessiksi, jossa tutkijasta tulee aina vain taitavampi. Tuo lause pitää itsessään sisällään sanoman, että samakin tutkija saattaisi tehdä tutkimuksensa myöhemmin toisella tavalla. Jatkotutkimuksena olisi mielenkiintoista selvittää millaista vuoropuhelua inklusiosta käydään internetissä ja sosiaalisessa mediassa, jossa keskustelun vastavuoroisuus on huomattavasti sanomalehden mielipideosastoa nopeasyklisempää.

Lähteet

- Emanuelsson, I. (2001). Integraatio ja segregatio. Teoksessa P. Murto, A. Naukkarinen & T. Saloviita (toim.), *Inklusion haaste koululle. Oikeus yhdessä oppimiseen* (s. 125–138). Jyväskylä: PS-Kustannus.
- Hakala, J.T. & Leivo, M. (2015). Inklusioideologian ja koulutuspolitiikan jännitteitä 2000-luvun suomalaisessa peruskoulussa. *Kasvatus & Aika*, 9(4), 8–23.
- HE 109/2009 vp. Hallituksen esitys Eduskunnalle laiksi perusopetuslain muuttamisesta. Helsingin yliopisto. (2015). Kasvatustieteellinen tiedekunta. Tutkintovaatimukset 2016–2020.
- Honkasilta, J., Ahtiainen, R., Hienonen, N. & Jahnukainen, M. (2019). Inclusive and Special Education and the Question of Equity in Education: The Case of Finland. Teoksessa M. Schuelka, G. Thomas, C. Johnstone & A. Artiles (toim.) *SAGE Handbook of Inclusion and Diversity in Education* (s. 481–495).
- Jahnukainen, M., Pösö, T., Kivirauma, J., & Heinonen, H. (2012). Erityisopetuksen ja lastensuojelun kehitys ja nykytila. Teoksessa M. Jahnukainen (toim.), *Lasten erityishuolto ja -opetus Suomessa* (13. uudistettu painos, s. 15–54). Tampere: Vastapaino.
- Kahma, N., & Kosunen, S. (2016). Eliitti ja elitismi suomalaisissa sanomalehdissä 2000–2014. *Yhteiskuntapolitiikka*, 81: 5, 495–505.
- Kinnari, H. (2013). Miten elinikäisestä oppimisesta puhutaan? *Aikuiskasvatus*, 2, 107–117.
- Laaksonen, I. (2015). Luokanopettajien käsityksiä itsestään oman alansa asiantuntijana työuran alkuvaiheessa. Pro Gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto.
- Lounasmeri, L. I. (2010). *Kansallisen konsensuskulttuurin jäljillä: Globalisaatioajan Suomi Helsingin Sanomissa*. Yliopistopaino.
- Luhtakallio, E. & Ylä-Anttila, T. (2011). Julkisen oikeuttamisen analyysi sosiologisenä tutkimusmenetelmänä. *Sociologia* 48: 1, 34–51.
- Lähde, H. (2014). Luokanopettajien suhtautuminen inklusioon Suomessa. Pro Gradu -tutkielma. Jyväskylän yliopisto.
- Lämsä, A-M. (2004). Diskurssianalyysi empiirisen tutkimuksen lähtökohtana. *Methodix* menetelmäartikkelit. Saatavana: www.methodix.com. [Luettu: 25.4.2020].
- Majoinen, J. (2019). Oppimisympäristö voi edistää tai vaikeuttaa oppilaan tukea monin tavoin. *e-Erika: Erityispedagogista tutkimusta ja koulutuksen arviointia*, (2), 32-37.
- MediaAuditFinland (2020). Tilastot. Saatavissa: <https://mediaauditfinland.fi/tilastot/> (luettu: 19.4.2020).

- Moberg, S. (2001). Opettajien näkemykset inklusiivisesta opetuksesta. Teoksessa P. Murto, A. Naukkarinen & T. Saloviita (toim.), *Inklusion haaste koululle. Oikeus yhdessä oppimiseen* (s. 82–95). Jyväskylä: PS-Kustannus.
- Murto, P. (2001). Vammaisuuden raameista osallisuuden kokemiseen. Teoksessa P. Murto, A. Naukkarinen & T. Saloviita (toim.), *Inklusion haaste koululle. Oikeus yhdessä oppimiseen* (s. 30–54). Jyväskylä: PS-Kustannus.
- Naukkarinen, A. & Ladonlahti, T. (2001). Sitoutuminen, joustavat resurssit ja yhteistyö – välineitä kaikille yhteiseen kouluun. Teoksessa P. Murto, A. Naukkarinen & T. Saloviita (toim.), *Inklusion haaste koululle. Oikeus yhdessä oppimiseen* (s. 96–124). Jyväskylä: PS-Kustannus.
- Niemelä, P. (2018). Opettajat eivät veny eivätkä riitä. Keskustelua integraatiosta Opettaja-lehdessä vuosina 1977-2017. Pro Gradu -tutkielma. Turun yliopisto.
- Nieminen, T. (2005). Mieliopidekirjoituksesta tekstilajina. Teoksessa A. Pajunen & H. Tommola (toim.), *XXXII Kielitieteen päivät Tampereella 19.-20.5.2005*. Tampere Studies in Language, Translation and Culture. Series B 2 (s. 296–307). Tampere: University Press.
- Oivo, T. (2017). Pelko Pohjois-Karjalan Venäjä-keskustelussa ja -uutisoinnissa. *Lähde: historiatieteellinen aikakauskirja*, 14, 82–104.
- Opetushallitus. (2004). Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2004.
- Opetushallitus. (2014). Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2014. Oppimisen ja koulunkäynnin tuki. Saatavissa: <https://eperusteet.opintopolku.fi/#/fi/perusopetus/419550/tekstikappale/430064> (Viitattu: 15.4.2020).
- Organisation for Economic Co-operation and Development. (1995). *Integrating students with special needs into mainstream schools*. Pariisi: OECD publications.
- Phillips, N. & Hardy, C. (2002). *Discourse analysis: Investigating processes of social construction* (Vol. 50). Lontoo: Sage Publications.
- Pietikäinen, S. & Mäntynen, A. (2020). *Uusi kurssi kohti diskurssia*. Tampere: Vastapaino.
- Pynnönen, A. (2013). *Diskurssianalyysi: Tapa tutkia, tulkita ja olla kriittinen*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Salo, U. M. (2015). Simalabim, sisällönanalyysi ja koodaamisen haasteet. Teoksessa S. Aaltonen & R. Högbacka (toim.), *Umpikujasta oivallukseen: Refleksiivisyys empiirisessä tutkimuksessa* (s. 166–190). Tampere University Press.
- Saloviita, T. (2006). Erityisopetus ja inklusio. *Kasvatus*, 37(4), 326-342.

Seitamaa-Hakkarainen, P. (2014). Kvalitatiivinen sisällönanalyysi. Metodix menetelmä-artikkelit. Saatavana: www.metodix.com. [Luettu: 25.5.2020].

Suomen virallinen tilasto (SVT): Erityisopetus [verkkajulkaisu]. ISSN=1799-1595. 2011, Liitetaulukko 4. Erityistä tukea saaneet peruskoulun oppilaat opetuksen toteutuspaikan mukaan 2011. Helsinki: Tilastokeskus [viitattu: 24.4.2020]. Saantitapa: http://www.stat.fi/til/erop/2011/erop_2011_2012-06-12_tau_004_fi.html

Suomen virallinen tilasto (SVT): Erityisopetus [verkkajulkaisu]. ISSN=1799-1595. 2018, Liitetaulukko 5. Erityistä tukea saaneet peruskoulun oppilaat opetuksen toteutuspaikan mukaan 2018. Helsinki: Tilastokeskus [viitattu: 24.4.2020]. Saantitapa: http://www.stat.fi/til/erop/2018/erop_2018_2019-06-19_tau_005_fi.html

Teittinen, A. (2003). *Perusopetuksen inklusiopolitiikan lähtökohtia*. Kotu-raportteja 2. Helsinki: Kehitysvammaliitto.

Teittinen, A. (2005a). Mitä inklusio on. Teoksessa M. Alakoskela & E. Pietiläinen (toim.), *Yhdessä kasvamaan – kaikille avoin koulu ja lähiyhteisö -projekti*. Loppuraportti (s. 9–11). Helsinki: Kehitysvammaliitto.

Teittinen, A. (2005b). Yhdessä kasvamaan -projekti kunnissa ja kouluissa. Tutkimus kehittämistyön tukena: yhteiskuntapolitiikan interventiot ja niiden tutkimus. Teoksessa M. Alakoskela & E. Pietiläinen (toim.), *Yhdessä kasvamaan – kaikille avoin koulu ja lähiyhteisö -projekti*. Loppuraportti (s. 19–25). Helsinki: Kehitysvammaliitto.

UNESCO. (1994). The Salamanca statement and framework for action on special needs education. Salamanca: UNESCO, Ministry of education and Science. [www-lähde] < <http://unesdoc.unesco.org/images/0009/000984/098427eo.pdf> > [Luettu 24.4.2020].

Väyrynen, S. (2001). Miten opitaan elämään yhdessä? – Inklusion monet kasvot. Teoksessa P. Murto, A. Naukkarinen & T. Saloviita (toim.), *Inklusion haaste koululle*. Oikeus yhdessä oppimiseen (s. 12–29). Jyväskylä: PS-Kustannus.

Walton, E. (2015). Dismantling the empire of educational exclusion. Teoksessa E. Walton & S. Moonsamy (toim.), *Making Education Inclusive* (s. 10–27). Cambridge: Scholars Publisher.

Yleissopimus vammaisten henkilöiden oikeuksista (27/2016). <https://www.finlex.fi/fi/sopimukset/sopsviite/2016/20160027>. [Viitattu 1.4.2020].

Liitteet

LIITE 1 Artikkelikäsikirjoitus

Artikkeli NMIBulletin.pdf